

SHAXSDAGI INDIVIDUAL XULQ ATVOR SHAKLLANISHIDA IRSIYAT VA FENOMENAL XUSUSIYATLARNING AHAMIYATI

Tulyaganova Gulnoza Olimjon qizi

“Alfraganus” universiteti Pedagogika va psixologiya kafedrası v.b dotsenti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14931078>

Annotatsiya. Maqolada shaxsdagi individual xulq-atvor shakllanishida irsiyat va fenomenal xususiyatlarning o‘zaro ta’siri hamda ularning ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqotda genetik omillar, shaxsning biologik bazasi va irsiyatning shaxsiy rivojlanishdagi o‘rni, shuningdek, atrof-muhit va tajriba orqali shakllanadigan fenomenal xususiyatlar yoritilgan.

Nazariy va empirik yondashuvlar asosida, maqola shaxsiyatning murakkab strukturasi va uning rivojlanishida irsiyat va fenomenal omillarning integratsion rolini ko‘rsatib beradi. Ushbu yondashuv shaxsiyat psixologiyasi, rivojlanish nazariyasi va genetik tadqiqotlarda yangi qarashlarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: irsiyat, fenomenal xususiyatlar, individual xulq-atvor, shaxsiy rivojlanish, genetik omillar, psixologik xususiyatlar.

THE IMPORTANCE OF HEREDITY AND PHENOMENAL PROPERTIES IN THE FORMATION OF INDIVIDUAL BEHAVIOR IN A PERSON

Abstract. The article analyzes the interaction of heredity and phenomenal properties in the formation of individual behavior in a person and their importance. The study covers genetic factors, the biological basis of the individual and the role of heredity in personal development, as well as phenomenal properties formed through the environment and experience. Based on theoretical and empirical approaches, the article demonstrates the complex structure of personality and the integrative role of heredity and phenomenal factors in its development. This approach serves to form new views in personality psychology, developmental theory and genetic research.

Keywords: heredity, phenomenal properties, individual behavior, personal development, genetic factors, psychological properties.

ЗНАЧЕНИЕ НАСЛЕДСТВЕННОСТИ И ФЕНОМЕНАЛЬНЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ В ФОРМИРОВАНИИ ИНДИВИДУАЛЬНОГО ПОВЕДЕНИЯ ЧЕЛОВЕКА

Аннотация. В статье анализируется взаимодействие наследственности и феноменальных особенностей в формировании индивидуального поведения человека, а также их значение. В исследовании рассматриваются генетические факторы,

биологическая основа личности и роль наследственности в развитии личности, а также феноменальные черты, которые формируются под воздействием окружающей среды и опыта. В статье на основе теоретического и эмпирического подходов показана сложная структура личности и интегративная роль наследственности и феноменальных факторов в ее развитии. Такой подход позволяет сформировать новые перспективы в психологии личности, теории развития и генетических исследованиях.

Ключевые слова: *наследственность, феноменальные характеристики, индивидуальное поведение, развитие личности, генетические факторы, психологические характеристики.*

Shaxsiyatning individual xulq-atvori murakkab psixologik jarayon bo'lib, uning shakllanishida irsiyat (genetik determinantlar) va atrof-muhit omillari (fenomenal xususiyatlar) o'rtasidagi dinamik o'zaro aloqalar hal qiluvchi o'rinni egallaydi. Ilmiy tadqiqotlar shaxsiyat rivojlanishining neyrobiologik, genetik va ijtimoiy omillar integratsiyasini o'rganishga qaratilgan bo'lib, bu jarayonning multidistsipliner nuqtai nazarini shakllantiradi.

Genetik determinantlar insonning biologik va fiziologik bazasini tashkil etib, tug'ma temperament, emotsional reaksiya va kognitiv salohiyat kabi psixologik xususiyatlarning shakllanishida asosiy rol o'ynaydi. Zamonaviy genetika tadqiqotlari, genetik predispozitsiyalar va irsiyat omillarining shaxsiyatga ta'sirini empirik asosda aniqlashga yo'naltirilgan bo'lib, masalan, stressga chidamlilik va emotsional barqarorlik kabi xususiyatlarning genetik asoslari ustida to'xtaladi. Fenomenal xususiyatlar insonning hayotiy tajribasi, tarbiya jarayoni va ijtimoiy-madaniy kontekst orqali shakllanadigan omillarga taalluqli bo'lib, ularning ta'siri shaxsiyatning individual xususiyatlariga sezilarli darajada aks etadi. Ijtimoiy-iqtisodiy sharoit, madaniy qadriyatlar, ta'lim tizimi va oilaviy tarbiya kabi omillar shaxsning ijtimoiy ko'nikmalari, empatiya va o'zini anglash darajasini belgilashda muhim ahamiyat kasb etadi.

So'nggi ilmiy tadqiqotlar va epigenetika nazariyalari shuni ko'rsatadiki, genetik determinantlar va atrof-muhit omillari o'rtasidagi o'zaro ta'sir – ya'ni "gene-environment interaction" – shaxsiyat shakllanishining asosiy mexanizmlaridan biridir. Ushbu interaktsiya shuni anglatadiki, tug'ma genetik predispozitsiyalar atrof-muhitning qo'llab-quvvatlovchi yoki salbiy ta'siri ostida modifikatsiyalanishi, kuchayishi yoki susayishi mumkin. Natijada, ijobiy muhit shaxsning tug'ma salohiyatini to'liq namoyon bo'lishiga yordam beradi.

Epigenetika, neyropsixologiya va boshqa multidistsipliner sohalaridagi ilgʻor yondashuvlar shaxsiyat rivojlanishining murakkabligini yanada chuqurroq tahlil qilish imkonini beradi. Ushbu yondashuvlar orqali genetik va atrof-muhit omillarining oʻzaro integratsiyasi, shuningdek, ularning psixologik xususiyatlarga taʼsiri zamonaviy ilm-fanning asosiy mavzularidan biriga aylangan. Bunday yondashuvlar tarbiya jarayoni, psixologik maslahat va ijtimoiy siyosat strategiyalarini ishlab chiqishda amaliy ahamiyatga ega boʻladi.

Umuman olganda, shaxsiyatning individual xulq-atvori genetik determinantlar va atrof-muhit omillarining murakkab oʻzaro aloqasi natijasida shakllanadi. Irsiyat shaxsning biologik bazasini tashkil etsa, fenomenal xususiyatlar esa hayotiy tajriba va ijtimoiy-madaniy kontekst orqali uning xulq-atvorini ifodalaydi. Kelgusidagi tadqiqotlar bu integratsion mexanizmlarni yanada aniqlashtirish va shaxsiyat rivojlanishini kompleks tizim sifatida yoritishda muhim ilmiy asos yaratadi.

Koʻpgina ilmiy ishlarning natijalariga asoslanib, shaxsiyatning individual xulq-atvor shakllanishida irsiyat (genetik determinantlar) va fenomenal xususiyatlar (atrof-muhit omillari) oʻrtasidagi oʻzaro taʼsirni yoritib beramiz.

Plomin va hamkasblarining tadqiqotlari shuni koʻrsatadiki, shaxsiyatning ayrim komponentlari – masalan, temperament, emotsional reaksiya va kognitiv salohiyat – sezilarli darajada genetik omillar bilan belgilanadi. Tadqiqotlar natijasida shaxsiyat xususiyatlarining taxminan 40–60 foizi tugʻma omillar orqali aniqlanishi aniqlandi. Bu natijalar, genetik predispozitsiyalar va individual xulq-atvor oʻrtasidagi bevosita bogʻliqlikni koʻrsatadi.

Caspi va boshqalar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar, oilaviy tarbiya, ijtimoiy muhit, madaniy kontekst va taʼlim tizimi kabi atrof-muhit omillarining shaxsiyat rivojlanishiga taʼsirini ochib berdi. Ushbu omillar genetik salohiyatni modifikatsiya qilishi va shaxsning ijtimoiy koʻnikmalari, stressga chidamliligi va emotsional barqarorligiga sezilarli taʼsir koʻrsatishi dalolat berilgan.

Soʻnggi ilmiy maqolalar, ayniqsa Meaney va hamkasblarining ishlarida, atrof-muhit omillarining gen ifodalanishiga taʼsiri epigenetik mexanizmlar (masalan, DNA metilatsiyasi va histon modifikatsiyalari) orqali amalga oshirilishi koʻrsatilgan. Ushbu interaktsiya shuni anglatadiki, tugʻma genetik predispozitsiyalar atrof-muhitning ijobiy yoki salbiy taʼsiri ostida modifikatsiyalanib, individual xulq-atvor shakllanishida oʻz aksini topadi.

Moffitt va boshqalar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar asosida, shaxsiyat rivojlanishi murakkab multidistsipliner jarayon sifatida talqin qilinadi.

Bu jarayonda genetik va atrof-muhit omillari o'zaro integratsiya qilinib, shaxsning individual xususiyatlarini belgilashda yagona tizim sifatida namoyon bo'ladi. Bunday integrativ yondashuv nafaqat shaxsiy xulq-atvorning tug'ma va atrof-muhitga bog'liq tomonlarini yoritadi, balki kelgusidagi tadqiqotlar uchun yangi ilmiy paradigma sifatida xizmat qiladi.

Ilmiy tadqiqot ishlarida berilgan dalillarga ko'ra, shaxsiyatning individual xulq-atvori genetik determinantlar va atrof-muhit omillarining murakkab o'zaro ta'siri natijasida shakllanadi.

Genetik predispozitsiyalar shaxsning biologik bazasini tashkil etsa, atrof-muhit omillari va epigenetik mexanizmlar bu predispozitsiyalarni modifikatsiya qilib, shaxsiyatning ijtimoiy, emotsional va kognitiv jihatlarini belgilaydi. Shu bois, ushbu integrativ yondashuv shaxsiyat psixologiyasi, rivojlanish nazariyasi va genetik tadqiqotlarda yangi ilmiy yondoshuvlarni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

REFERENCES

1. M. E. Zufarova Umumiy psixologiya Toshkent - 2010 51 - bet.
2. O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. Birinchi jild Toshkent - 2000 y.
3. Gello. V. Kitobni saqlashga o'rgating. V. Gello. Maktabgacha ta'lim - 1976. 1 son 11 - 14 bet.
4. B. X. Xodjayev. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. Toshkent 2017 y. 204 - 205 bet.
5. **Plomin, R., DeFries, J. C., McClearn, G. E., & McGuffin, P. (2008).** *Behavioral Genetics* (6-nashr). Worth Publishers.
6. **Caspi, A., Roberts, B. W., & Shiner, R. L. (2006).** Personality development: Stability and change. *Annual Review of Psychology*, 57, 333–361.
7. **Meaney, M. J. (2001).** Maternal care, gene expression, and the transmission of individual differences in stress reactivity across generations. *Annual Review of Neuroscience*, 24, 1161–1192.
8. **Moffitt, T. E. (1993).** Adolescence-limited and life-course-persistent antisocial behavior: A developmental taxonomy. *Psychological Review*, 100(4), 674–701.
9. **Eysenck, H. J. (1967).** *The Biological Basis of Personality*. Charles C. Thomas Publisher.